

כתובת האתר של ישיבת "אשרי האיש" – ההרצאות של הרב יוסף צ. בן-פורת

www.emuna.info

שיחתו השבועית של ראש הישיבה – הרב יוסף צ. בן-פורת

חילול השמיטה גרם לגלות בעבר, עצירת עלייה ולגרוש מהארץ

פרשת בחוקותי – שנת תשע"ב

כבר כתבתי בסדר בראשית (בראשית ב, ג) כי ששת ימי בראשית הם ימות עולם... והנה הימים רמזו לאשר ברא במעשה בראשית, והשנים ירמזו לאשר יהיה בבריאת כל ימי עולם - ועל כן **החמידי הכתוב בשמיטה יותר מכל חייבי לאוין, וחייב הגלות עליה** כמו שהחמיר בעריות (לעיל יח, כח), שנאמר: אז תרצה הארץ את שבתותיה (להלן כו לד) והחזיר הענין פעמים רבות, כל ימי השמה תשבות (שם שם, לה), ונאמר והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה (שם שם, מג), וכן שנינו (אבות ה, ט) גלות באה על עינוי הדין ועל עוות הדין ועל שמיטת הארץ, **מפני שכל הכופר בה אינו מודה במעשה בראשית ובעולם הבא**."

ההתנגדות העזה לשמירת השמיטה כהלכתה עם ראשית ההתיישבות

בערב שנת השמיטה תרמ"ט (1888/9), שהייתה השמיטה הראשונה שפגש הישוב היהודי בארץ ישראל, מאז דורות רבים. מאז שנת תרמ"ב הוקמו שבע מושבות: פתח תקוה, ראש פינה, יסוד המעלה, עקרון, זכרון יעקב, ראשון לציון ונס ציונה. כל תושבי המושבות היו אנשים שומרי תורה ומצוות. אצל חלקם הגדול, מטרת העלייה הייתה קיום המצוות התלויות בארץ (אליאב, עמ' 283). הבניין הראשון שהוקם בכל מקום היה בית הכנסת ומקווה. היו מושבות שדאגו לכך כי בתקנותיהן ייאמר, שחבריהם מחויבים "להתהלך לרוח תורתנו ולאום ישראל". העובדה שהמושבות

למה העונש על ביטול השמיטה כל כך חמור?

"אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה ואתם בארץ איביכם אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה: כל ימי השמה תשבת את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתותכם עליה" (ויקרא כו, לד-לה).

והנה, הפועל **ש.ב.ת.** מופיע בפסוקים שלפנינו **שבע פעמים**, ולא ראיתי מי שעמד על כך.

פירש"י: "את אשר לא שבתה - שבעים שנה של גלות בבל הן היו כנגד שבעים שנות השמיטה ויובל שהיו בשנים שהכעיסו ישראל בארצם לפני המקום. ארבע מאות ושלשים שנה שלש מאות ותשעים היו שני עונם ... וכן הוא אומר בדברי הימים (דה"ב לו, כא) 'עַד הָצְתָה הָאָרֶץ אֶת שְׁבֻתֶיהָ וגו' לְמַלְאוֹת שְׁבָעִים שָׁנָה".

רואים אנו, שעונש גלות בא על אי שמירת שמיטה. כל הפרשנים שאלו, למה על עבירה, שהיא רק לאו רגיל, אפילו כרת אין על ביטולה, בא העונש החמור ביותר? הרמב"ן התייחס לשאלה זו בפירושו לפרשה הקודמת (כה, ב):

"והנה בכאן עוררו אותנו בסוד גדול מסודות התורה, כבר רמז לנו ר"א שכתב, וטעם שבת לה' כיום השבת, וסוד ימות עולם רמזו במקום הזה וכוף אזנך לשמוע מה שאני רשאי להשמיעך ממנו בלשון אשר אשמיעך, ואם תזכה תתבונן

להורות הלכה, בדור הזה, דור דעה והשכל" (המליץ, עמ' 58, תרמ"ט).

אחד מגדולי המשכילים, שהיה עוין מאוד לדת, משה לילינבלום כתב לרב מוהליבר: "דבר השמיטה כפי שנגלה היום, הרס את כל תקוותי בענין הישוב... הייתכן כי גוי שלם, אלפי מאות איש, יוכלו לחיות שנה שלמה בשבתם בחיבוק ידים?" (דרך לעבור גולים, עמ' 127). ש"אם אולי על ידי השביתה דרוש היה להוציא על התמיכה איזה אלפים פראנקים יתרים, לא היה כדאי להרעיש עולם בשביל זה. אבל אנכי הבטתי על הענין הזה מצד אחר, וידעתי את דרך יראי ההוראה שבנו... וע"כ אם ישבתו הקולוניסטים (המתיישבים) בשמיטה הראשונה הזאת, יתנו להמחמירים בזה פתחון פה... ואז לא תהיה עוד שום אפשרות להתיר את השמיטה, על כן... צריך לבלי לתת יד למחמירים מתחילה ולבלי להנהיג את השביתה כל עיקר".

הם החלו להפעיל לחצים על הברון רוטשילד, שיכפה על המתיישבים לעבוד בשמיטה, שאם לא כן, כל הממון הרב שהשקיע לשווא היה. ומאידך, הם שלחו אזהרות למתיישבים, שאם הם ישמרו את השמיטה, רוטשילד עשוי למשוך את ידיו מכל מפעל ההתיישבות. "ורעיון יישוב ארץ הקודש ותחיית ישראל מה תהי עליו?... השמיטה תביא חורבן לכל ענין הישוב, חורבן ישוב ארץ ישראל, חורבן האומה וחורבן הדת" (ספר שמואל, עמ' צב-צג).

על סמך נתונים כוזבים הוציאו מהגרי"א ספקטור את "היתר המכירה"

המשכילים שבקרב "חובבי ציון" פנו לגדול הדור, הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל, **סיפקו לו נתונים כוזבים**, שעל פיהם יהיה חורבן גדול באם לא יעבדו כל השנה, והדבר גובל ב'פיקוח נפש'. לכן נתן הגרי"א **היתר לשנה אחת**, אך ורק לשמיטה זו, לעיבוד חלקי של השדות, וזאת בתנאי, שימכרו את השדות לגוי. בנוסף לכך היתנה, שאת המלאכות העיקריות יעשו גויים. כי מלאכות דאורייתא, קצירה ובצירה אינם רשאים יהודים לעשות ויעשו זאת רק נוכרים.

בזמן ההוא חי בארץ הגאון ר' מרדכי גימפל יפה זצ"ל, מגדולי המתעסקים במצוות ישוב הארץ. הוא עזב את רבנותו ברוז'ינוי, עלה ארצה והתיישב ביהודיה, כפר שומם ונידח על יד פתח תקוה, מחיבת הרעיון ליישב את אדמת הקודש ואת עפרה. הוא סבר, שמבחינה הלכתית אין שום היתר למכירת האדמות ולעיבוד השדות, היה לו שיקול נוסף, שאף אם שמירת השמיטה יש בה לפנים משורת הדין, ראוי לקיימה, כדי להתחיל באופן זה "אתחלתא דגאולה". הוא האריך ששמירת השמיטה באופן מוחלט מבלי השתמשות בהיתרים, לא רק שלא תהרוס את

הראשונות ביקשו להיראות בפומבי כדבקות במסורת הדתית ראויה להדגשה. מתיישביהן לא השתייכו לרובד המשכילי שמרד במוסכמות הדתיות. היו בהם בעלי בתים פשוטים, סוחרים ובעלי מלאכה, שמהם הורכבה לרוב החברה היהודית במזרח אירופה, והללו שמרו מצוות מתוך המשכיות של מסורת אבות (המשך ותמורה, קניאל, עמ' 120). הברון רוטשילד, שכידוע, היה אדם דתי ואשתו הייתה חרדית ממש, היא הייתה ביתו של "הברון הצדיק" מפרנקפורט, הקפיד מאוד על שמירת המצוות במושבות שהקים והחזיק. בפקודת הנדיב 'הידוע', הודיע מנהל המושבה זכרון יעקב: "כי כל אשר יהיו לחלל שבת ומועדים, ענוש יענש בפעם הראשונה, ובפעם השניה יגורש מעל הקאלאניא". במכתב מיום כ"ט בכסלו תרנ"ה, "מסופר על קולוניסט בראש פינה, איש צבא זקן האוכל טרפות, ושמו לחרפה בכל ארץ ישראל!" (שם, עמ' 122). רואים אפוא, שאם היה אדם שאכל טרפות, הרי שמו הפך לדראון בכל הארץ, כלומר, זאת הייתה תופעה בודדת ובולטת.

בפעמים הראשונות שהפרישו תרומות ומעשרות, הייתה שמחה גדולה, הן אצל בני המושבות והן בכל החוגים החרדיים. אותם אנשים חיכו בכיליון עיניים לקיום מצוות השמיטה על כל פרטיה ודקדוקיה. בירושלים היו באותו זמן הגאונים מהרי"ל דיסקין ור' שמואל סלנט זצ"ל. כאשר באו לפניו פקידי ה'נדיב הידוע' שפיקחו על ענייני המושבות ושאלו על השמיטה, פסקו שניהם לאסור עבודות השדה כדין.

ברם, בחוגי "חובבי ציון" הועלה הנושא כשנתיים לפני השמיטה הצפויה. הם החלו בדיונים, האם תוכל ההתיישבות החדשה בארץ לקיים את השמיטה כהלכתה. השאלה שעמדה על הפרק הייתה, האם ההלכה היהודית מאפשרת קיום ישוב גדול של עובדי אדמה יהודים בארץ, בזמן הזה?

המשכילים נחרדו לשם הידיעה, שבני המושבות מוכנים לקיים את השמיטה כדת וכדין. מפני, שבכך יהיה תקדים שייתן להתיישבות החדשה צביון חרדי מושלם. אי לכך, הם החלו לעלות טענות שאם לא יעבדו את השדות שנה שלימה כל מה שהושקע בהן עד היום ילך לטמיון. וכמובן, שלא תהיה שום פרנסה לאיכרים והם צפויים לימות מרעב, דבר שהופך את שמירת השמיטה לפיקוח נפש.

אך בזה לא נחה דעתם של הפקידים האלה, וכן התערבו בדבר עסקני 'חובבי ציון', אשר חשבו לנחוץ להביא את מתיישבי אדמת הקודש לעבודה בשנת השביעית. הם אמנם ידעו "שרוב המושבות לא היתה העבודה מצד עצמה נחוצה כלל, ואדרבא הוסיפה להכחיש את האדמה, ואך יש אשר מצאוה נחוצה, רק

בהם חלחלה מפני, שהם חששו משני דברים: הראשון – אותו 'ישוב ישן' שהוצג תמיד כמתנגד לחקלאות, כמתנגד לעבודה בכלל, כמתנגד ליישוב ארץ ישראל, הופך להיות חלק 'מההתיישבות העובדת' החלוצית והמיישבת. החשש השני – שאיסוף הכספים יצליח ובכך יתאפשר למושבות לשמור את השמיטה כדת וכדין. באופן זה יוכח, שניתן לקיים מצוות שמיטה בארץ ישראל, שמצוות התורה הינן מציאותיות גם בימינו, ומכאן ואילך, תונצח שמירת השמיטה ביישוב ההולך ונבנה.

מתנגד חריף להיתר המכירה

הנצי"ב מוואלוז'ין זצ"ל שנמנה על מנהיגי "חובבי ציון" (דרש שיבטלו את דעת המתירים מפני דעתו) והבהיר, כי הוא תומך בשביטה בשנת השמיטה גם מנימוקים שבהלכה: "להתיר עבודת השדה חלילה להתיר, ויהיה חילול השם בדבר... והנה הרבה מרבני הזמן יוצאים במחול לבקש עצה ותושיה עבור אחינו האיכרים והכורמים בארץ הקודש בשנת השמיטה, וראיתי מהם הרבה דברים אשר לא כד"ת... אבל להתיר עבודה אינו עולה על הדעת בשום אופן" (שו"ת משיב דבר, קונטרס השמיטה). גם מטעמים שבאמונה, מתוך שהוא רואה במעשה ההתיישבות החדשה משום ראשית הגאולה – גאולת הארץ וגאולה העם. שמירת השמיטה כהלכתה תבטא את הזיקה המיוחדת שבין עם ישראל, שנבחר בתורתו, לבין ארץ ישראל – הארץ הקדושה. לא טריטוריה לאומית סתם, 'לא חבל-ארץ הוא קיומנו, כי אם היהדות היא ארצנו וקיומנו'. ולכן אין לנהוג בה מנהג "חוץ-לארץ וטבע חוץ לארץ" (במכתבו לפין, אב תרמט, כתבים 924).

לדעתו הצטרפו גם גדול הדור רבי דוד פרידמן (קרלינר), הגרי"ד סולובייצ'יק מבריסק, הגר"א גורדון מטלז, הגרי"ז שטרן משאוול ויעוד.

משמעות ציבורית חמורה לפולמוס השמיטה, באה לידי ביטוי בעמדה של קבוצה, אשר היתה שותפה לתנועת חיבת ציון והצטרפה עתה אל האוסרים. בין אלה שתי הדמויות המרכזיות שהיו קשורות עם הישוב החדש בארץ. י"מ פינס – נציגם של חובבי ציון בארץ, באופן רשמי – מזכיר חובבי ציון לענייני המושבות, ומשגיח רוחני של בני גדרה ומורו-חברו הרב גימפל יפה, אשר התיישב ביהוד והיה מורה הוראה למושבות.

בארץ ישראל עצמה התיר לעבוד בשביעית רק הראשון לציון, הרב הראשי הספרי, הרה"ג ר' יעקב שאול אלישר, אשר אמנם מכיר, כי לפסוק הלכה בשאלה זו מוטל על הרבנים האשכנזיים, היות והמתיישבים הם מעדתם, אבל אין הוא נמנע מלהביע דעתו. הוא דורש למכור את השדות לגוי מכירה מוחלטת, והוא "ישמור אותם או יוביר אותם, או יזרע אותם לרצונו, והכנסה והוצאה יהיה

ההתיישבות, אלא אדרבא, כשישמעו חרדי אירופה שאנשי ההתיישבות קיבלו על עצמם את מרות רבני האשכנזיים בירושלים, יגרום הדבר לזרם גדול של עולים ויעזור גם למצוא מקורות מימון להקמת מושבות חדשות. הגרמ"ג יפה מעיד, ש"אך בשקר השמיעו קולי קולות, כי השמירה בשביעית נוגעת לסכנת נפשות" (כתבים לתולדות 'חיבת ציון'). כנגד אנשי "חובבי ציון" שטענו, שהסיבה שרבני ירושלים אוסרים את העבודה בשמיטה היא, מכיוון שהם עוינים את ההתיישבות וחפצים להחריבה. השיב, שזו השמצה חסרת שחר, כיוון שאין רבני ירושלים מתנגדים עקרונית להתיישבות החדשה, כמו כן, אין לחשוש להסתלקותו של רוטשילד מתמיכה בהתיישבות בגלל השמיטה, שהרי הביע כבר דעתו כי על המתיישבים בארץ לקיים מצוות.

נשיא "חובבי ציון" באותה תקופה היה ד"ר לאו פינסקר, שהיה תקיף מאוד בהשתדלותו להשגת ההיתר ולכפייתו על המתיישבים בארץ וזאת לא לפי דרכו ורוחו. כן הורה שלא לתמוך בשובתים בשנת השמיטה בכספי "חובבי ציון". הופעל עליו לחץ חזק מצד אגודות של "חובבי ציון" בעלו אופי 'חופשי', שלא להניח למתיישבים בארץ לשבות בשנת השמיטה למרות ההיתר. הללו חששו כי ויתור להלכי-הרוח ה'קלירקליים' יתפרש כהתנערות מהרעיונות הלאומיים שאותם נשאו "חובבי ציון" ארצה, וכאילו 'באו באמת רק לשם קיום מצוות התלויות בארץ או כי יחפצו להערים את הבריות ולשים להם עטרת יראי שמים שאינה הולמתם'. דימוי העשוי להרחיק מהתנועה את המצטרפים אליה מטעמים לאומיים ולא מסורתיים (יוסף שלמון, "הציונות ח"ה, עמ' 73).

גאון הדור הגרלי"ד דיסקין זצ"ל פנה בקריאה נרגשת לברון: "לא לתפארת רום כבודו ייחשב לחפש היתרים בארבע רוחות העולם". הוא הבטיח לבארון: "אשר בשמירת שביעית ירום כבודו ונישא עוד, כן בישראל וכן בכל לאומי הארץ, כולם יאשרוהו בראותם **כי על פי חוקי תורתנו הקדושה יסדם כנתינתם מסיני יכוננם**" (כתבים ב, עמ' 614).

העדה החרדית ורבניה הפכו את השמיטה לעניין כלל ישראלי, ופנו לתפוצות ישראל בכרוז שבו ביקשו לתרום להחזקת הקולוניסטים המתכוונים לשבות בשנת השמיטה. המתיישבים הוצגו בכרוז זה רובם ככולם כיראי ה', עניים מרודים אשר יהיו אנוסים לעבור על האיסור אם ישאירו אותם לנפשם, מאחר ותומכיהם עד כה – חובבי ציון ורוטשילד – אינם מניחים להם לקיים את השמיטה כהלכתה, רבני העדה הבטיחו לאסוף את הכספים ולחלקם לבני המושבות. כשראו חובבי ציון כיצד הצליחה העדה החרדית בירושלים להופיע כאפוסטרופוסית של המושבות, בגינה של בעיית השמיטה, אחזה

סיכנו את פרנסתם, לא את ממונם, שכן נשיא התנועה ד"ר ליאו פינסקר, לא תרם מכספו שום דבר לתנועה, כל התרומות שנאספו לא היה בהם כדי להקים, אפילו מושבה אחת. הקבוצה הקטנה שנשלחה מטעם לארץ, הלוא היא "בילו" 'התגלגלה' ממקום למקום, ורק אחרי זמן רב מצאה את מקומה בגדרה. אם כן, מה אכפת להם שבני ארץ ישראל ישמרו את השמיטה?!

במאמרו הפרוגרמאטי של אחד העם 'לא זו הדרך' כתב: "בעצת החשכים הנוכלים הצבועים בעלי השמיטה [השמידה] נפלה ונשברה האידעע היקרה, נפלה ולא תוסיף קום". אנשים כבן-יהודה לא סלחו לאיכרים, שלא קיבלו את ההיתר ונהגו דווקא לחומרה כפסיקת רבני ירושלים. וכך כתב: "השולח פרוטה להחזקת בני המושבות שלא יעבדו עבודתם בשדה בשנה הזאת הוא משתתף בחורבן הישוב ובעשיית התורה פלסתר" (לאומיות ופוליטיקה יהודית, עמ' 124).

רואים מכאן דבר גדול מאוד, ידוע ומפורסם, שכל שיש בדבר סגוליות רוחנית גבוהה יותר, כך מתערב הסיטרא אחרא להפריע לדבר ביותר. כשם שבא עמלק להילחם בישראל לאחר יציאת מצרים, כדי למנוע את מתן התורה בהר סיני, וכשם שהערב רב הסית את ישראל לעשות את העגל, כדי להפיל אותם מרום המדרגות, וכך עוד פעמים רבות במשך ההיסטוריה.

והנה כאשר החלה התיישבות של אנשים שומרי תורה ומצוות, שאמורים לקיים גם את מצוות השמיטה, ובכך שהם ישמרו את השמיטה יתוקן החטא אשר בגללו גלו מהארץ, ובכך יתקדש שם שמים בכל העולם, בכך שיש עם שלם, מדינה שלימה, ששנה שלימה לא חורשים ולא זורעים, לא קוצרים ולא זומרים, מפקירים את כל שדותיהם ועשיר ועני שווים בלקיטת היבול. דבר כזה הס"א אינו יכול להרשות. לכן, אנשים שכל מציאותם וכל מגמתם הייתה לעקור את הדת בגלות אירופה, נרתמת למשימה כאיש אחד בלב אחד, למנוע קידוש שם שמים בארץ ישראל, למנוע את "אתחלתא דגאולה" אמיתית, שהיא ריבוי כבוד שמים בתוך עם ישראל.

מתי חוקק, פעם ראשונה, חוק האוסר עליית יהודים לארץ ישראל?

יותר משש מאות שנה – למן עליית הרמב"ן (ה'כז 1267) עלו יהודים לארץ ישראל, התמודדו עם קשיי עלייה וקליטה נוראיים, אבל מעולם לא הוציאו השלטונות איסור חוקי לעלייתם. כל העולים היו אנשים יראי שמים ורבים מביניהם מגדולי הדור ממש.

על הגוי הנזכר, והוא יבקש פועלים לרצונו, או יהודים, או אינם יהודים ויתן להם שכירותם".

היסוד להיתר זה, לא היה הפסד שיהיה לאיכרים מחמת מניעת הזריעה, כי זה אין קוראים פסידא, רק החשש "שמא יחרבו המושבות על ידי זה שיעזבו בעליהם, אם אמת הדבר שהמחזיקים בהם כל הזמן לא יתמכו בהם בשנה השביעית, אם לא יעבדו, ולא ישלמו את המיסים בשבילים. ואם כן, אם לא יהיה להם כל תומך יוכרחו לעזוב את מקומותיהם ויחרב כל הישוב".

בסופו של דבר, ניתן ההיתר רק לשנת תרמ"ט ע"י הגאונים ר' יהושע ליב טרונק זצ"ל מקוטנא, ר' שמואל מוהליבר מביאליסטוק ור' זנוויל קלפיש מוורשה. מתוך נימוק, "שאם לא נבקש עצה והיתר יכול להיות כי תישם הארץ חלילה, ויהיה חורבן לקולוניות ח"ו וזה נוגע להצלת נפשות". הם יתנו את היתרם בהסכמת פוסק הדור, רבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנה.

אנשי המושבות שאילו לא היה מי שיתיר להם, היו שומרים את השמיטה כהלכתה. אבל פקידי הברון השתמשו באמצעי כפייה קשים, כדי לאלץ את כולם לעבוד בשמיטה. הם הצליחו בכל המושבות זולת מזכרת בתיה, שתושביה האדוקים בשמירת מצוות, נשמעו לרבם הרב גימפל יפה, אשר התנגד להיתר. הם פירשו את הסנקציות שהטיל עליהם הברון כניסיון להעבירם על דתם. לכן גם היו מוכנים להפסיד בגין המשבר את כל הישגי התיישבותם בארץ, לוותר על נחלותיהם, לגלות ממושבתם ואף לחזור לחו"ל (לאומיות ופוליטיקה יהודית, עמ' 125). עו"ד אחיעזר ארקין, צאצא של מקימי המושבה, פרסם ספר רצוף מסמכים ותמונות, על כל התלאה והמצוקה שמצאה את אבות אבותיו, מחמת רצונם העז לשמור את השמיטה.

למה התנגדו כל מנהיגי התנועה הציונית לשמירת שמיטה?

וכאן הבן שואל, הלוא דבר תמוה ביותר הוא, יושבים אנשים בחוץ לארץ כשאין להם שום כוונה לעלות לארץ ישראל, לא בהווה ולא בעתיד, שהרי איש מבין ראשי "חובבי ציון" לא עלה לישראל, לא פינסקר, לא לילנבלום, לא צ'לנוב, לא אחד-העם. אגב, גם כל אבות "התנועה הציונית" לא עלו לישראל, לא תיאודור הרצל ולא נשיאי הקונגרסים: דוד וולפסון, נחום סוקולוב ועוד.

אילו הייתה באה התנגדות מקרב החקלאים, היא הייתה מאוד מובנת, שכן הם היו צריכים להיות מודאגים מאיפה יחיו ומאיפה יתפרנסו. אילו הייתה ההתנגדות באה מחוגי הברון רוטשילד, גם אז היה הדבר מובן, כיוון שהוא השקיע בהתיישבות עשרות מיליוני פראנקים. אבל, "חובבי ציון" לא

וְנִלְכָּה בְּאֹר ה' ". ברם, הם השמיטו את אותן שתי מילים ולא במקרה, כי כל כוונתם הייתה, לאומית בתחילה וסוציאליסטית בהמשכה. **כשאת אור האמונה, התורה והמצוות מחקו בידעין!**

ראה איזה פלא, מיד כשהם פרסמו "קול קורא" לנוער לעלות לארץ, כלומר, לחולל מהפכה חילונית בארץ ישראל, תיכף ומיד, בחודש אייר, הוציאו התורכים איסור ליהודים לעלות לישראל. ראשוני הבילויים הגיעו לישראל ב"ט בתמוז תרמ"ב, כלומר לאחר איסור העלייה.

על פי הנחיה מיוחדת החלו השלטונות למנוע מעולים מרוסיה ומרומניה לרדת בחוף יפו, ואף אסרו על כניסתם של יהודים שהציגו דרכונים של מדינות אחרות. גם בחיפה ובבירות נאסרה הירידה לחוף, והחלה להסתמן מגמה של איסור כללי על כניסת יהודים לארץ. מושל ירושלים אף נצטווה לגרש את כל היהודים שהגיעו בחודשים האחרונים כדי להשתקע ולהתיר רק לנדרשים לכך מטעמי דת או מסחר שהייה קצרה בארץ. נציגי המעצמות מחו נמרצות על הגזירות, שראו בהן פגיעה בנתיניהם.

והנה עליית הבילויים נחלה כשלון חרוץ, אפילו יישוב אחד לא הצליחו להקים, לעומת זאת, כמו שצוין, עלו קבוצות דתיות וחרדיות והקימו את המושבות החדשות. הם עסקו בעיקר בגידול מטעים. לאחר שלוש שנות עורלה, בשנה הרביעית, העלו את הפירות לירושלים, נתנו תרומה לכהנים והייתה שמחה גדולה מאוד הן לחקלאים והן לתושבי ירושלים.

כשראה בורא עולם שהנה מייסדי הישוב החקלאי הם שומרי מצוות, ובייחוד את מצוות התלויות בארץ, נתן בלב התורכים למתן ולרכך את ייסורי העלייה. הגבלות העלייה שהוטלו ע"י התורכים בראשית שנות ה-80, לא הפריעו להקמת המושבות החרדיות. למרות השליט באותה תקופה, ראוף פאשא, היה ידוע כאדם רע וקשה שלא נכנע ללחצים ולפיתוי שלמונים, וניסה להפריע לעלייה.

והנה ב-1887 הוא סולק מתפקידו ושנים אחדות הורגשה הקלה נכרת ביחס השלטונות המקומיים להתיישבות (ותולדות הישוב היהודי בא"י מאז העלייה הראשונה, עורך ישראל קולת, ח"א, עמ' 68).

לאחר חילול השמיטה הראשונה שוב הגבלת עלייה ואיסור קניית אדמות

כמו שצוין, שלמרות שהתושבים הדתיים של המושבות רצו לשמור את השמיטה, הרי שגורמים, שישבו בחו"ל, שרצו לעקור את הדת בארץ ישראל, כפי שעשו זאת באירופה, הצליחו לכפות את המתישבים לעבוד בשנת השמיטה.

"באב תרמ"א (8.1881), פרסמו מתיישבי פתח תקוה קול קורא תחת הכותרת "קול מעיר" בעיתון "חבצלת" (גל' 37-36) הדוחה את הטענה שאי אפשר ליישב את הארץ, מכחיש את קיומם של הפרעות מצד הממשל והשכנים וקורא לעלייה ולהתיישבות.

והנה ב"ט באייר תרמ"ב (28.4.1882), פרסם הקונסול הכללי התורכי באודיסה הודעה על דלת לשכתו, שבה נאמר כי **אסור ליהודים להשתקע בארץ ישראל**, אך מותר להם להגר לכל שאר חלקי הממלכה, בתנאי שיתע'מנו וימלאו אחר חוקי המדינה. תחילה לא התייחסו להודעה זו בכובד ראש, אך לא חלף זמן רב ונתברר, שזו ההודעה הרשמית הראשונה על מדיניות תורכיה בענייני עלייה. יהודי רוסיה נדהמו ושיגרו משלחת לקושטא, לבקש את התערבותם של אוליפנט ושל ציר ארצות הברית בתורכיה, לואי ואלאס, כדי להעביר את רוע הגזירה. מאמציהם לא הועילו (פרופ' אליאב, א"י ויישובה במאה ה"ט, עמ' 279).

דומני, שיש לתת את הדעת לשינוי הפתאומי שחל בעמדת השלטון העותומאני. בחודש אב תרמ"א מפרסמים אנשי פ"ת שאין שום עיכובים לעלייה. כמה חודשים לאחר מכן, מוציאים השלטונות איסור מוחלט לעליית יהודים ורק לארץ ישראל, ומתירים להם לעלות לכל ארץ אחרת. עלינו לחפש האם התרחש משהו חריג באותה תקופה?

והנה אנו מגלים, כי בניסן תרמ"ב **פרסמה תנועת ביל"ו** קול קורא לנוער: "בואו והתייצבו כולכם תחת דגל ציון הקורא לכם ביל"ו או חלוצים!"

תנועת ביל"ו הוקמה ברוסיה על ידי אנשים בעלי תפיסת עולם סוציאליסטית חילונית, ביניהם היו: ישראל בלקינד, חיים חיסין, יחיאל צ'לינוב, מנחם אוסישקין ומשה מינץ, סך הכל מנתה האגודה כארבע מאות איש. התנועה חתרה להפצת הרעיונות של תחייה לאומית, עלייה ועבודת אדמה. חברי האגודה היו צעירים תוססים, חדורי אידיאלים לאומיים, **בעלי אופי מזדני שבחלו במוסכמות**. בהשפעת הפרעות התפכח חלק ניכר מהם מחלומות שווא של התבוללות, ומרביתם לא קיימו **אורח חיים דתי**. צעירים אלה רקמו בלבם חזון שאפתני: לא רק להיות חלוצים העוברים לפני המחנה, המגשימים בפועל את משאת נפשם, אלא לחולל תמורה בקרב המוני בית ישראל ולהקים תנועה לאומית-חלוצית כלל-יהודית, למען תחיית האומה בארץ ישראל. תקנון התנועה בנוי על עקרונות חילוניים מובהקים, הנוגדים במוצהר את יסודות המוסר היהודי (אליאב שם, עמ' 289).

השם ביל"ו מקורו בפסוק: **"בית יַעֲקֹב לְכוּ וְנִלְכָּה" (ישעיה ב, ה)**, אשר עליהם אמר מרן הבית הלוי זצ"ל, שאילו הוסיפו עוד שתי מילים מן הפסוק היו מביאים את הגאולה, שכן הפסוק במלואו הוא: **"בית יַעֲקֹב לְכוּ**

התנחלות יהודית, הונהגו החמרות נוספות גם לרכישת הקרקעות (אליאב, עמ' 264).

הרי אנו רואים בצורה ברורה, שבשעה שישראל אינם שומרים את השמיטה, הם גולים מארצם, הגויים מתחילים לדחוק את רגליהם והם הופכים להיות לא רצויים בארץ הקודש.

למען האמת, ניתן להאריך בעובדות רבות נוספות בקשר לשמיטות שלאחר מכן, עד לשמיטה של תשס"א, שלמרות שהיה כבר ציבור גדול ששמר שמיטה כדת וכדין, הרי ברוב רובה של ארץ ישראל לא נשמרה השמיטה. אין לי צל של ספק, שדבר זה גרם לגירושם של היהודים מגוש קטיף.

כל ההסברים התולים את המעשה הטראגי של הגירוש באנשים מסוימים, בצרותיהם הפרטיות, בתיקיהם הפלילים ובמהלכים פוליטיים אלה ואחרים, רחוקים מאוד מדרך האמונה ומההשקפה הישרה. התורה וחז"ל פירטו לנו את סיבות הגירוש מארץ ישראל, הראנו אפוא לדעת, שמה אמת ותורת אמת.

סיכום: התורה החמירה

מאוד בעונש על חילול שנת השמיטה, מפני שטמונים בה יסודות האמונה בבריאת העולם ובחיי העולם הבא. חילול השמיטה גורם לעונש גלות. לפני שבע מאות וחמישים שנה החלו יהודים לחזור לארץ ישראל. שש מאות שנה איש לא עצר בעדם מלעלות. בשנת תרמ"ב התחילו לעלות אנשי ביל"ו, שרצו לבנות כאן ארץ חילונית, מיד הוטלו הגבלות עליהם. לאחר חילול השמיטה הראשונה, נאסרה אף רכישת קרקעות. לאחר חילול השמיטה השנייה, שוב נאסרה עליה ורכישת קרקעות.

שוב רואים אנו, שמיד הטילו השלטונות איסור על עלייה לישראל, אלא שהפעם החריפו זאת ואסרו אף קניית אדמות מדינה על ידי היהודים.

ביוני 1891 התחדש האיסור על עלייתם של יהודי רוסיה בכל חומרתו, והשהות המותרת בארץ הוגבלה שוב לשלושה חודשים. היחסים היומיומיים בין המושבות לשכניהם הערבים היו בדרך כלל הדוקים וטובים במיוחד, מכיוון שהמושבות רכשו תוצרת ערבית, העסיקו ערבים פי חמשה עד עשרה יותר מיהודים ושכרו שומרים ערבים (תולדות, קולת, עמ' 218). אולם, ביוני 1891 שיגרו חמש מאות נכבדים ערבים מירושלים ויפו עצומה לממשלה, בה תביעה להפסיק את העלייה ואת מכירת הקרקעות ליהודים. **הייתה זאת הפעולה המאורגנת הראשונה של ערבים נגד העלייה וההתיישבות**, ואכן התוצאות לא איחרו לבוא. ב-26 בנובמבר 1892 אסרה הממשלה על כל היהודים, לרבות נתינים עותומאניים, לרכוש קרקעות ואף להעבירן מיהודי ליהודי. הגזירות היכו את היהודים בתדהמה והרתיעו את האגודות להתיישבות ואת קוני הקרקעות. משבר חמור פקד את החיים הכלכליים: עסקות רבות בוטלו, והכספים המופקדים ירדו לטמיון. בידי סוחר הקרקעות רוכזו שטחים נרחבים שאי אפשר היה למכרם עתה, המחירים ירדו פלאים.

בלחץ המעצמות שפעלו לקיום הזכויות של נתיניהן ולכיבודן, הקלה ממשלת העותומאניים בהדרגה את חומרת ההגבלות האלה.

לאחר חילול השמיטה השנייה, שוב הגבלות על העלייה

הרבנים הגאונים שהתירו את העבודה בשנת תרמ"ט על סמך "היתר מכירה", כתבו מפורשות שההיתר הוא לשנה אחת, לשנה ההיא בלבד. לפני שנת השמיטה שלאחר מכן תרנ"ו (1896) החל שוב פולמוס, שבסופו של דבר הוכנסו שינויים מזעריים ב"היתר המכירה".

האמור עד כה, ביחס למצב הדתי במושבות, מתייחס לתקופת הבראשית של ייסוד המושבות. עם עבור השנים ובעיקר לאחר גלי ההגירה של שנות התשעים, חל תהליך גובר של חילון אשר סימניו ניכרים בכל היישוב. צמח גם דור שני של בני המתיישבים, חניכי בתי הספר במושבות, אשר הדת לא הייתה במרכז מעיניהם (קניאל, שם, עמ' 122).

בשנת 1897 התחדשו האיסורים ונקבע, כי הקמתן של מושבות חדשות היא למעשה בלתי אפשרית. באפריל 1898 הוצאה הוראה מפורשת לשוב ולהפעיל את איסור העלייה ככתבו וכלשונו. עתה הורחב האיסור והוחל על כל היהודים הזרים. כדי לסכל למעשה כל